

MEVLANA CELALEDDİN RUMÎ'DE DİNİ DÜŞÜNCE *

Prof. A. Bausani

Çev. Prof. Dr. İsmet Kayaoğlu

Mevlana'nın dini düşüncesine en iyi giriş Mesnevi'sinin ilk satırlarında bulunabilir.

Ney'in ayrılıklardan şikayet ederek nasıl bir hikaye anlattığını dinle. Şöyle söylesin:

Kamış tarlasından kesildikten bu tarafa, feryat ve figanım erkek ve kadın herkesi inlettii.

Ayrılıkla parça parça olmuş bir sine istiyorum, öyleki aşkın arzusunun verdiği sızıyı açıklayayım.

Kaynağından ayrı bırakılan herkes, onunla beraber olduğu zamanı tekrar arzular.

Her mecliste inledim durdum, kötü huylu olanlarla ve iyi huylu olanlarla da arkadaşlık ettim.

Herkes kendi anlayışına göre benim yârim oldu: kimse içimdeki esrarı araştırmadı.

Benim sırrım feryadımdan uzak değildir, fakat kulak ve göz (sayesinde sırrımın anlaşılacağı) nurdan mahrum.

Beden ruhdan, ruh da bedenden gizli değildir, lâkin hiç kimsenin ruhu görmesine ruhsat yoktur.

Bu neyin sesi ateştir, hava değil; her kim de bu ateş yoksa, o kimse yok olsun.

Ney'deki ateş, şarftaki şevk Aşk ateşidir.

Bu ney, yârimden ayrı düşen herkesin arkadaşısıdır; nağmeleri kalblerimizi parçalar, delip geçer.

Ney gibi bir zehir ve panzehiri kim görmüştür? Ney gibi bir müştâk ve sırdaşı kim görmüştür?

Ney, kanla dolu bir yoldan bahseder ve Mecnûnâne aşk hikayelerini anlatır.

Dilin kulaktan başka müşterisi olmadığı gibi, mânevîyâtı idrak etmeye şaşkın olandan başka mahrem yoktur.

Gamlı geçen günlerimiz uzadı; bizim günlerimiz yanıcı ve hararetili elemlelerle eleie geçti.

Günlerimiz geçip giderse, varsın geçsin! önemli değil. Sen bâkî kal, kimse senin gibi mübarek değil!

Balık olmayan Onun suyuna kandı; günlük ekmeği olmayan da günü uzun bulur.

Ham olan, olgunluk derecesini anlamaz; bu nedenle sözlerim kısa olmalı. Elveda!

BİR MUTASAVVIF

Nicholson Mevlana'yı, bana göre hiç bir mübalağa yapmaksızın, "bütün zamanların en büyük mistik şairi" olarak tanımlamaktadır (ve 26.000 den fazla beyitten oluşan şiirini terceme ve yorum gibi zor bir görevi tamamladıktan sonra bile aynı ifadeyi tekrarlamaya hazırды.) Bir mutasavvif, diyebilirim ki, kendi geçmişinden ve bu dünyadaki görünen hayattan çokca sözedilmesinden hoşlanmaz. Ve biz onu tekrar hatırlıyorken, onun görünen hayatıyla ilgili sadece zaruri bilgileri vererek, Mevlana'nın ruhaniyeti ile buluşmayı ümid ediyorum.

Mevlana 1207 de bugün Afganistan'da olan Belh'de doğdu. 5 yaşında, babası Bahâuddin, Belh hükümdarı ile anlaşmazlığa düştüğü için, Belh'den ayrıldı. Ve bütün aile birbiri arkasından Nişabur, Bağdad ve oradan da hac için Mekke'ye, ve sonra da 4 yıl kaldıkları Malatya'ya gittiler. Buradan da Bahâuddin'in kendisini yedi yıl süreyle oğlunu eğitmeye adanmış Larende'ye gittiler. Son olarak Alâaddin Keykubad'dan gelen bir daveti kabul ederek Konya'ya geldi ve buraya yerleşti. 1321 de burada öldü. Şairimiz oğlu Mevlana ise Halep ve Şam'da kaldığı kısa süreler dışında daima Konya'da yaşadı. 1273'de ölünceye kadar eğitim ve şiir yazmakla meşgul oldu. İsmi, Rûmî'nin ünvanı olan Mevlana'dan alan tarikatın kurulmasına borçluyuz.

Başlıca eserleri şunlardır: Mistik konularla ilgili lirik kasidelerin bir koleksiyonu olan Divan ile 6 cilt halinde ve 26.000 beyitten müteşekkil olan Mesnevi. Diğer bir Arapça eseri Fihi ma fihi olup, büyük üstadın nesir halindeki ifadelerini ihtiva etmektedir, ancak bana göre bu eserinde Mevlana'nın dini düşüncesi hakkında şiir tarzındaki eserlerinden elde ettiklerimiz dışında önemli yeni bir bilgi yoktur. Bununla beraber Mevlana'nın dini şiirini araştırmadan önce iki önemli konuya değinilmeli.

Birincisi, tasavvufta üstadı Şems-i Tebrizi ile karşılaşması. Mevlana'nın, kendisiyle Şam'da karşılaşması muhtemel olan Şems, müridinin hayatına gizemli bir şekilde doğduğu gibi, 1247 de halk ayaklanmasında ölmüştür. Şems, Mevlana için "bir kayanın bağrından gizli şimşekler çakan bir çelik" idi. Mevlana'nın Divan'ındaki kasidelerde neredeyse ilahlaştırdığı üstadı Şems'e saygısı sınırsızdır. Saygının da ötesinde bütün lirik şiirlerini Şems'in adıyla yazmıştır.

Diğeri ise Mevlana'nın İbn Arabi (v. 1242) ve müritleri ile tanışıklığı. Bu da Şam'da gerçekleşmiştir. İlim adamlarına göre, Endülüslü büyük İslam Tasavvuf Monizm nazariyatçısı İbn Arabi'nin, Mevlana üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Benim düşünceme göre bu etki, dahili ve dini olmaktan ziyade kelimenin tam anlamıyla harici ve felsefidir. Çalışmalarında Mevlana, her halde, manevi üstadı Şems-i Tebrizi'nin mistik heyecanı ile İbn Arabi'nin mücerret ideolojisini birleştirir ve onları mükemmel bir bütün şekline getirir.

Konuya daha fazla dalmadan önce, Mevlana'nın iki temel eseri olan Divan ve Mesnevi'sinin şiir formları hakkında bir kaç söz söylemek gerekiyor. Şiir tarzları, günümüz Batı geleneğinde bulduğumuz şekillerle ortak bir yan taşımamaktadır. Divan, gazel denilen kısa kasidelerin bir toplamıdır. Aşağı yukarı homojen bir yapı arzeden beyitlerden müteşekkildir. Aynı kafiye ile bir araya getiriliş, eserin tümüne ahenkli ritmini ve duygusal motifini vermektedir. Mesnevi'nin şiirleri ise, beyitler halinde kafiyelidir. Bu ritmik şekil, hayli uzun olan bütün Farsça şiirlerin ortak yönüdür. Zira Fars edebiyatı, her uzun kompozisyonda kıta formlarını kullanmaz. Büyük bir konu zenginliği nedeniyle burada daha geniş olarak üzerinde duracağım Mesnevi'nin muhtevasına gelince; Mesnevi (şayet kelimeyi etimolojik anlamıyla "İlahi Hikmet veya İlim" şeklinde alırsak) bir teosofi eseridir: Her bir kitabı, açıklamalı bir başlık ile farklı uzunluklardan oluşan değişik bölümlere ayrılmıştır. Bölümlerden çoğu, sonunda bir yorumun bulunduğu anekdotlar ihtiva etmekte ve bu yorum, müellifin üretken zihninde ilave bir doğuşa, öncekilerden en fazla nükte ve ince düşüncelerle bağlantılı olan daha fazla anekdotlara yol açmaktadır. Ve böylece 26.000 den fazla beyitle devam eder. Esaslı olarak dini problemlerle ilgilenmeyen birisine, Mesnevinin tümünün hayli sıkıcı gelebileceği kesindir, ancak tekrar ifade edelim ki, dini problemleri varlığının temel meselesi olarak hissedenden kimse, Mesnevi'nin sınırsız bir konu zenginliği ve zaman zaman kendisinden umulmayan modern bir tarzda incelikle işlenmiş bir düşünce derinliği bulacaktır. Bu manada, Mesnevi, şayet tasavvuf sahasında bütün dinlerin birbirine daha yakın olduğu doğru ise, sadece İslamiyet ile değil diğer herhangi bir din ile de ilgilidir.

Bununla beraber okuyucu, Mevlana'nın belirli ifadelerinin mecazına bağlı kalmamak konusunda uyanık olmalı. Zira Mevlana onları, Batı tarzında iyi organize edilmiş, kendine yeterli ve otonom bir düşünce sisteminin parçaları olarak ele almaktadır. Bu nedenle benim şiiri sunuşumun başlıca eksikliği, bölümleri tamamen muhtevalarından ayrılmış şekliyle tercemeye mecbur oluşumdur. G. Richter'e

göre daima akılda tutmamız gerekir ki, biz burada (Attar ve Sanâî'nin eserlerinde büyük selefleri olan) "Mistik Mesnevi" nin belir bir "edebi nev'i" ile karşı karşıyayız, fakat Mesnevi'nin şeklinin büyük bir önem arzettiğini unutmak bizi hataya düşürebilecektir. Bu tarz bir Farsça eseri ele alan kimsenin, sistematik bütünlüğünün içerden gelmediğini daima akılda tutması gerekir. Zira bir bitkinin organik olarak ve kendi kanununa göre büyüyüp geliştiği bir oluşum değil, aksine, söylemem gerekirse, yalnız mücerret ve belirli bir uzaklıktan nihayetsizlik sınırı içinde bakıldığında görülecek bir bütünlüğe ulaşan, şimşek misali çakan bir, mozaik (muhtelif parçalardan müteşekkil edebi eser) parçası gibidir. Tam olarak ne söylemek istediğimizi açıkça ortaya koymak için görünüşte karışık ve içinden çıkılmaz bir surette birbirine girmiş teorik pasajlar ve ilgili anekdotlarla Mesnevi'den bütün bir anekdotu aynen aktarmak için zaman yeterli değildir. Richter, Mevlana'nın bu anekdotlarındaki iki tarzı birbirinden ayırd etmeyi denemiştir. Bunlardan birincisi, dünyayla ilgili, gözle görülebilir, nakilci anekdot tarzı; ve ikincisi ise çoğu kere bütün anekdotların ötesindeki öz tefekkür alemine bir giriş açabilmek için olduğu gibi bırakılan asıl hikayenin başlangıcından sadece bir kaç satır zikredildikten sonra ortaya çıkan anekdot tarzıdır. Şair çoğu kere, modern bir romancıya yakışır tarzda psikolojik bir sezgi ile, tam kritik bir noktada, başladığı hikayeyi unutmuş gözükür. Bunu, belkide nükte ve ince düşünce olarak iş gören kelimeyi yakalayarak, manevi alemde bir çok dolaşmadan sonra tekrar eski hikayeye dönmek üzere yapar. Bu şekilde ele alınan anekdot, sonunda daha yüksek gerçeklere bir mukayese unsuru görevi yapar. Ayrıca Mevlana, dünyadaki gerçeğin, gerçek hakikat olan sembolik hakikatın bir yansıması olduğunu ve çoğunlukla bizim düşündüğümüz gibi sembolik hakikatın, gerçek ve görünen hakikatın bir yansıması olmadığını açık bir şekilde ifade etmektedir.

Burada, sıradan seçtiğimiz bir örneği vermek istiyoruz. Mesnevi'nin anekdotlarından biri olan bu anekdot, "Aişe (R. Anha)'nın Hz. Peygamber'e (s.a.v.)'e, 'bugün yağmurluydu, mezarlığa gittiğin halde elbiselerin nasıl oluyor da ıslak değil...?' diye sorduğu" başlığını taşımaktadır. Hikaye, Hz. Peygamber'in bir defasında nasıl, sahabelerinden birisinin cenazesine katılıp kabristana gittiğini naklederek başlar. Hemen bu kısa girişten sonra Mevlana, "toprağın altında yatan ölü" ile "mezarlığın ağaçları" arasında bir bağ bulunduğu görüşüyle konusundan uzaklaşır ve başlangıçtan sadece bir kaç cümleden sonra şu şekilde devam eder:

Bu ağaçlar toprağa gömülmüş olan insanlar gibidir. Ellerini (yani dallarını) topraktan dışarıya çıkarmışlardır.

İnsanlara yüzlerce işaret veriyor ve (duyacak) kulağı olanlara bitki diliyle konuşuyorlar.

Yeşil dil ve uzun el (parmaklar) ile yeryüzünün vicdanından (deruni kalpten) gizli sırları anlatıyorlar...

Ve sonra aşağıdaki şu en güzeline kadar birçok güzel satırları sıralar:

Güzel ve hoş kokulu her gül, gülün esrarından bahseder.

MESNEVİ'NİN BÜTÜNLÜĞÜ

Mesnevi'de gerçekten bir bütünlük vardır. Bu, bizim anladığımız şekilde olmayıp, görünmeyen nesnelere dünyasında "hiç olan", aslında nesnelere daha çok mümkün olan eşyalar arasında "mücerret", daha doğru "başka" bir realiteyi ima etmektedir. O, gözü kötüye kullanmanın bir nizam yokluğu, önemsiz ve tesadüfi bir yan yana gelme olarak gözüken bir başka düzeni takip eden daha yüksek bir bütünlüktür.

Bu sebepten terceme eden, şayet çok yetenekli ise veya Mevlana'nın temel dini değerlerine karşı yeterince duyarlı değilse, kolaylıkla Mevlana'nın hiç düşünmediği şeyleri söyleyebilir. Bunun nasıl kolaylıkla meydana geldiğini bir örnekle göstermek için, Mevlana'nın talebeleri tarafından çok iyi bilinen, Hz. Musa ve Genç Çoban bölümünü kısaca nakledeceğim. Bu, Allah'a karşı şu şekilde yakaran bir çobanın hikayesidir:

Neredesin ki, senin hizmetçin olayım, ayakkabılarını dikeyim, başını tarayayım?

Elbiselerini yıkayayım, bitlerini öldüreyim ve sana süt getireyim;

Senin küçük elini öpeyim, küçük ayağını ovayım ve uyku zamanı geldiğinde senin küçük odalarını süpüreyim.

Oradan tesadüfen geçen Musa, çobanın, kulağına hoş gelmeyen bu sözleri söylediğini işitir. Sinirlenerek çobana, Ailah'ın saçı ve elleri olmadığını açıklar. Bunun üzerine çoban ağlayarak ve korku içinde uzaklaşır. Bu sırada Allah'ın, Musa'yı en güzel sözlerle itab eden sesi işitilir. Şu anlama gelmektedirler: "Evet, o hatalıydı fakat samimi bir şekilde beni arıyordu ve bu sebeple senin ona bu şekilde davranmaman gerekiyordu." Buraya kadar herşey, modern anti-objektif dini gerçek düşüncesi ile aynı çizgide görünmektedir ve bu bölüm, belirli dini ifadeleri veya sahte-dini modern düşünceleri desteklemek üzere oldukça güzel bir şekilde kullanılabilir.

Ancak gerçekte anekdot şu şekilde devam eder: Musa'nın itâbindan üzüntüye kapılan çoban, kendisinin "hatalı" olduğunun farkına varır ve "gerçek" Allah'a ibadet eder, hatta üzüntü içinde sert tavır için özür dilemek üzere kendisini görmek için gelen Musa'ya da teşekkür eder.

Aynı şekilde üzüm almak isteyen ve anlaşılmadıkları için aralarında bir tartışmanın geçtiği dört kişinin -birisini üzüm kelimesini Rumca (istafil), diğeri Arapça (ineb), bir diğeri Farsça (angur) ve diğeri de Türkçe (üzüm) kelimesiyle ifade etmektedir- anekdotu da, şayet akıllı bir şekilde kullanılırsa Esperanto'nun kabulü veya genel olarak kabul edilen ve humanizm yolunda varılmak istenen bir hedef

olan "ulusların birliği" için bir mazeret olarak hizmet görebilir. Ancak, hedeflenen nokta, anekdotun sonunda açığa çıkar ve bu, günümüz insanların bazısına hoş gelmeyebilir: hikayenin sonu gerçekten "Allah'ın elçisi" (Peygamber veya Veli) nin gelişini ihtiva etmektedir. O elçi, ilahi otorite ile insanları uyarır ve Tevhid'in ne olduğunu açıklar. Ve insana susup Allah'ın sesini, (dünya dışından) huzur ve birliği getiren Peygamber veya Velinin sesini dinlemeyi tavsiye eder.

Bütün bunun amacı, okuyucunun, derin ve kesinlikle dini bir dünyaya girdiğimiz ve şayet bunu anlamak istersek içinde yaşadığımız dünyada alıştığımız bütün insani tercihlerimizi bir tarafa bırakmamız gerektiğinin farkına varmasını sağlamaktır. Sadece pratik nedenlerle ve konuyu bütün yönleriyle ele alacağım iddiasında bulunmaksızın, yalnız üzerinde durduğumuz konuyu ele alacağım.

ALLAH: Rumi'nin Allah görüşü hayli ilgi çekici ve bir oranda da müphemdir. Allah'ın yüceliği sadece mekansal (bu şekilde Allah, "bize şah damarımızdan daha yakın olabilir", Kur'an, 1, 15) ve akli değil, ayrıca ahlaki olarak da kabul ediliyor gözükmektedir. İşte bu nedenle ehli sünnet, zaman zaman Mevlana'yı tenkid etmektedir. Bu şu anlama gelmektedir: Allah, kesin Deđer olarak kabul edilmektedir ve bu nedenle de izafi olan ve Allah'a dayanan İyi ve Kötü'nün bütün değerlerinin ötesindedir. Bu, Mevlana'da aşırı ve canlı bir şekilde siyah ve beyaz, yani her birisi Yüce Deđer'in itaatkâr varlıkları olan (onlardan birisi sadece hayal ile itaatsızlık yapar) Yokluk ile Varlık, Musa ile Firavun, Melek ile Şeytan zıtlığının varlığını gösterir. Bu şekilde değerlerin, hiç beklenmeyen, en nadir olan bir şekilde birbirinin yerine geçişi meydana gelmektedir: yokluk gerçek varlıktır, ve varlık gerçek yokluktur v.b.

Mevlana'ya göre gerçek dört farklı "saha"dan meydana gelmiştir:

Yâ İlâhî, harfler olmaksızın konuşmanın sâdır olduğu yeri ruha bildir...

O adem âlemi o kadar geniş ve açıktır ki, bu hayali varlık âlemi ondan beslenir (feyz alır).

Hayal (âlemi) adem âleminde daha dardır: Bu nedenle hayal, üzüntü ve kederin sebebidir.

Varlık âlemi de hayal âleminde daha dardır, bu nedenle Kamer, orada hilal olur.

Yine, his ve renk âlemi de bundan daha dardır, zira bu dar bir zindandır.

Bu nedenle yokluk (Adem), Mevlana için çok önemlidir. Allah, insanın ademidir. Mevlana bu derin düşünceyi geliştirmek için defalarca sayısız imajlar kullanır. Ve daha ötesi, Allah, yokluk ve varlığın her ikisinin de ötesindedir. O, ademde çalışır, adem O'nun çalışma yeridir.

Varlıktan ademe doğru dön, (şayet) Allah'ı arıyorsan ve O'na aitsen.

Bu adem, kazanç yeridir...; bu varlık ise az çok harcama yeridir.

Mademki Allah'ın işyeri (kargah-ı Hudâ) ademdir, onun dışında (sadece) değersizlik vardır.

İşin, işçi üzerine bir örtü örttüğü hesaba katılırsa, O'nu, bu işin dışında göremezsin.

İşyeri, işçinin ikametgahı olduğundan, onun dışında olan O'nun farkında değildir.

O halde, bu işyerine, yani ademe gel ki, işi (masnu') ve işçiyi (sâni') beraberce görebilirsin.

Varlık ve yokluk olan Yüce Allah hakkında birisinin, O'nun şahsî olup olmadığı konusunda bir soru ortaya atması abesdir. Prensip olarak Mevlana, daha yüksek bir şiirsel ve dini etki oluşturmak için Allah'ı, İnsan (özellikle biraz sonra göreceğimiz gibi Peygamber) ile tartışan bir Yüce Ego olarak arzeden ifadeler kullanır. Ve bu Allah bu takdirde, İyi ve Kötü'nün de ötesindedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi O, İyi ve Kötü'nün ötesindedir ve şimdi Allah, İyi ve Kötü'nün tamamen üzerindedir. Hatta din ile ilgili olarak, yani "Allah'a karşı hürmet" ve "Allah'a karşı hürmetsizlik" konularının da üzerindedir. Allah'a nisbeten, Allah'a karşı hürmetsizlik bir hikmettir, halbuki dünyamıza atfedildiğinde bu durum mutlak bir felakettir. Dostoievski'nin tavrından sonra Mevlana, tam bir hürmetsizliğin kuvvetli, çekici güç ve tesiri altında görünmektedir. Örneğin, birisi ruh aleminde diğeri de dünyadaki hürmetsizliği temsil eden Şeytan ve Firavun, canlı bir şekilde tasvir edilmektedir.

Gecenin derinliğinde, Halife Muaviye, sarayında derin bir uykudadır. Bitkin bir vaziyettedir. Kendisini rahatsız edecek kimselerin odasına girmelerine engel olmak üzere bütün büyük kapıları kapatmış bir halde odasına kapanmıştır ve birdenbire uykuya dalar. Ansızın bir ses onu uyandırır: "Muaviye kalk! Sabah namazı vakti." Karanlıkta bir insan, konuşarak yanında durmaktadır. Hayretler içinde Muaviye, ona içeriye nasıl girdiğini sorar. O, Şeytan'dır. Onu daha çok şaşırtan ise, Şeytan'ın bu garip isteğidir. Muaviye bir hileden şüphelenir. O sırada Şeytan'ın hilesinin gerçekten ne olduğu açıklanır. Şeytan, dindar halifenin sabah namazının vaktini unutmasından daha az endişelidir; aksi takdirde, namazını eda edemediği için o kadar çok gözyaşı dökecektir ki, onun bu pişmanlığı (tevbe) gereği şekilde yerine getirildiğinde bizzat namazdan halis ve Allah'ın daha çok hoşuna giden bir amel olacaktır. Ancak sahnenin sonunu tasvir eden cümleler (ki bunlar tamamen Muaviye'nin. Şeytan'ın isteğinin gerçek nedenleri konusundaki ısrarlı soruları-ve Şeytan'ın bunlara karşı verdiği hayli maharetli yalanlardan ibarettir ki, sonunda Muaviye teslim olmak zorunda kalır), Mevlana'nın, soruları ilk olarak cevapladığı zaman Şeytan'a, ne diyeceğini söylediği satırlarda ifade edilen güzelliğe denk değildir. Şeytan, Allah'a olan özlemiyle namaz için yaptığı görünüşte tuhaf olan iste-

ğini izah eder. Mevlana'nın kullandığı güçlü şiir ifadelerinden bir sonuca varmak durumunda kalırsak, onu en çok memnun eden Şeytan'dır.

Şeytan dedi ki: "Başlangıçta ben bir melektim. (Allah'a) itaat yolunda canla başla gidiyordum.

(İtaat) yolunu takip edenlerin sırdaşı idim, Allah'ın tahtı yanında oturanlarla beraberdim.

Nasıl insanın ilk yalvarışı aklımdan çıkar? Nasıl bir kimsenin ilk aşkı kalbinden çıkar?

Seyahat esnasında Anadolu ve Hotan'ı görsen de, kalbinden vatanının sevgisi nasıl gider?

Ben de bu şaraptan (aşk-ı ilahi şarabı) sarhoş olanların birisiydim; O'nun yüce dergahının aşıklarındandım.

Göbeğimi O'nun muhabbetiyle kesmişler; aşkı kalbime ekmişlerdir.

Felekten güzel günler görmüş; hayatımın baharında (ilahi) Rahmet suyun-
dan içmişimdir.

Beni O'nun lütuf ve kerem eli ekmedi mi? Beni ademden O meydana getirmede mi?

O'ndan ne kadar çok iltifat görmüş ve (O'nun) rıza gülistanında gezip dolaşmışım.

Başıma rahmet elini koymuş, benden lütuf ve kerem çeşmeleri açmış (akıtmıştı).

Bebeklik dönemimde kim benim için süt buldu? Benim beşiğimi kim salladı? O değil mi?

O'nun sütünden başka kimin sütünden içtim? O'nun inâyetinden başka kim beni yetiştirdi....

Lütuf ve Kerem Deryası (olan Allah) şayet bana itâb eylerse, bu takdirde Lütuf kapıları nasıl kapanır?...

Lütufta bulunmak için âlemi yaratmıştır; O'nun güneşi, (şualarıyla) zerrelere okşayıp kucaklamıştır.

(O'ndan) ayrılık O'nun kahırla yüklü ise de, bu, Onunla vuslatın kıymetini bilmek içindir...

Beni Onun huzurundan kovmasından sonraki kısa süre içinde benim gözüm O'nun mübarek cemâlinde kalmıştır.

(Ve benim düşüncem daima şöyleydi), "Böyle bir cemâlden böyle bir kahır! Ne harika bir şey"...

Ben, hâdis olan sebebe (O'nun kahrına) bakmam...

Ben (O'nun ebedi olan) lutf-ı sâbıkını hesaba katarım; hâdis olan herşeyi iki parça ederim...

Uğradığım belada bile O'nun lezzetlerini tadıyorum; O'nun tarafından mağlub edilmişim, Onun tarafından mağlub edilmiş, Onun tarafından mağlub edilmiş!

Şeytanın şikayetinin insani karşılığı Firavunun feryadında bulunur: Söz konusu bölüm, diğerleri arasında, güçlü bir psikolojik duyguyu göstermektedir. Sebepsiz ve keyfi olarak Allah'a karşı yapılan isyanın en çarpıcı sembolü, katılmış bir kalbin sembolü olan Firavun, gece yarısında gözlerinden kanlı yaşlar akıtır ve kendisinin de Allah'a yalvarmakta olduğunu farkına varır.

YARATILIŞ

Bu Allah ile Dünya arasında ne gibi ilişkiler vardır? Şüphesiz Allah, herşeyin üzerindedir ve bir şekilde, varolan herşeyin yaratıcısıdır. Mevlana sürekli olarak "yaratma" anlamında (halk) ve "yaratıcı" anlamında da (hâlık) kelimelerini kullanır. Fakat Mevlana'nın, Adem'i pozitif anlamda canlı bir şekilde kullanışı, onun yaratılış anlayışına çok özel bir renk katmaktadır. Yaratma, Allah'ın sürekli bir faaliyetidir. Bazı bölümler Mevlana'nın, Eşari tarafından ortaya atılan, zamanın süresiz ve müteselsil atomları yoluyla herşeyin müteselsil olarak yaratılması ve yok edilmesi kavramlarını kabul ettiğini ortaya koyuyor gibidir:

Sûret, Sözden doğmuş ve tekrar ölmüştür. Dalga kendisini tekrar denize geri çekti.

Sûret, Sûretsizlikten meydana geldi ve tekrar geri gitti. Çünkü "Şüphesiz bizler Ona dönüçüüz."

Her an, öyleyse sen ölüyor ve tekrar dirililiyorsun: Mustafa, bu dünyanın sadece az bir müddet olduğunu açıkladı.

Düşüncemiz O'ndan (Hû) havaya atılmış bir okdur, o, nasıl havada kalır? Tekrar Allah'a (geri) gelir.

Her an dünya yenilenmekte, ve biz onun yenilenmesinden habersiziz, o (görünüşte aynı) kalıyorsa da.

Hayat bile tıpkı nehir gibi daima yenileniyor, her ne kadar bedende süreklilik görünüşü varsa da...

Çabukluğundan dolayı sürekli görünür; tıpkı elinle süratle çevirdiğin kıvılcık ateş gibi.

Yanmış bir dalı elinle hızla çevirecek olursan o ateş göze, çok uzun bir (ateş çizgisi) gibi görünür.

Allah'ın kuvvetiyle meydana gelen çabuk hareket, İlahi tesirin hızlılığından (doğan bir fenomen) olan bu uzun müddeti (zamanı) gösterir.

Allah eşyayı, onlar yokluğun bağrında uykuda iken kulaklarına kelimeleri üfleterek yaratır:

Gözü ve kulağı olmayan yoklara efsunlar okuduğu zaman onlar canlanmaya başlar.

O'nun bu sözleri sebebiyle ademler aynı anda varoluşa neşeyle dansederek gelirler.

Aynı şekilde varlığa söylediğinde ise, O'nun sözü üzerine varlık büyük bir süratle tekrar yokluğa doğru yürür.

O gülün kulağına söyledi ve onu güldürdü (tomurcuklandırdı); Aynı şekilde taşa da söyledi ve onu akıka madeni yaptı.

Cisme bir ayet söylemiş, o cisim de ruh olmuş; güneşe bir emir, o da parlak olmuştur.

Tekrar güneşin kulağına korkunç bir nükte söyler ve güneşin yüzünde yüzlerce güneş tutulması meydana gelir.

O Mütekkellim (Allah) bulutun kulağına ne söyledi ki, gözünde kırba gibi yaş akıttı.

Acaba Allah, toprağın kulağına ne söyledi ki, toprak murakebeye varmış ve (ondan sonra daima) sessiz kalmıştır.

Bununla beraber dünyanın yaratılışı ve varlık ile yokluk arasındaki diyalektikler daima aktivite seviyesinde, yani metafiziksel bir düşünmeden daha çok anlaki faaliyet belirtisi olarak alınmalıdır. Mesela, şayet Allah yoktan yaratıyorsa bu demektir ki, bizler de yeni ve daha yüksek ahlaki bir hayata geri çağırılmak için kendimizi yokluğa indirgemeliyiz:

Bahar nasıl kuru, solmuş ve donmuş toprağı yeşertiyor? O halde sen de dünyanın küçük bir parçası ol, ve birçok renkli çiçekler senden zuhur etsin.

Hemen hemen aynı buna benzer kelimelerle Luther, şu meşhur sözlerini tekrarlar: "Yoktan varetmek, Allah'ın kudretindedir. Bu nedenle şayet insan hiçbirşey olmak istemezse, Allah artık onunla ilgili hiçbirşey yapamaz."

İnsan bu yüce teslimiyete, ancak uzun bir manevi eğitimden, hiç de kolay olmayan, muhakkak addedilmeyen uzun bir bir ferağat-ı nefsdan sonra ulaşır. Ve insanın zühd eğitim sahnesi, seyircisi ve hatta bazen de bunun vasıtası dünyadır.

DÜNYA: Dünya, beşeri olmadığı göz önünde bulundurulursa, Allah tarafından, insanın yaratılışına bir hazırlık olarak yaratılmıştır ve ona bağlıdır. Diğer bütün Mutasavvıflar gibi Mevlana da dünyadan ayrılmayı telkin eder, fakat bunun yanında keskin bir nefsanîyet (hakikat) hissi-Allah'ın emirlerine itaat eden bir mertebeler silsilesi- Allah'dan bir tür işarettir. Şayet Allah'ın hakim olan iradesinin bilinmeyen amaçlarından bazılarını farkedilen Veli'nin serbest bakışıyla doğru açıdan bakılırsa dünya, yani Allah'ın işyerinin halis ademi, olduğu gibi de güzeldir. Dünya, bu nedenle, öyle bir bütündür ki, farklı olaylarının, içinde buldukları an dışında başka hiç bir realiteleri yoktur. Bu olaylar, ebedi değildir. Yegâne değerleri, daha gerçek bir hakikatin sembolleri, işaretleri olmalarında yatar.

Denizin bütün suyu senin emrin altındadır, ve ateş de, Yâ İlahi, senin (mahlukundur).

Şayet dilersen ateş latif bir su olur, ve şayet dilemezsen su bile ateş olur.

Ateş dalı ve yaprak dünya hapisanesinden kurtulur, başlarını kaldırır ve rüzgarın arkadaşları olurlar.

Yapraklar daldan ayrıldıkları zaman ağacın tepesine ulaşmak için acele ederler.

Filizlenen çekirdeğin lisanıyla her meyve ve ağaç ayrı ayrı Allah'ın şükürünü terennüm eder.

Balçığa bağlı ve mukayyed olan ruhlar (bile), o balçık zindanlarından kalben mesrur olarak kurtulunca,

İlahi aşk havasında raksa başlarlar ve bedir halinde bulunan Ay'ın dairesi gibi noksansız ve tam olurlar.

Onların cismi rakstadır ve onların ruhlarının (nasıl olduğunu) sorma!

Fakat hala dünyanın sahip olduğu şeylerin; bahar çiçekleri, parlayan kayalar, tarlalarda otlayan sürülerin neden etkisi altında kalıp onlardan bu kadar çok hoşlanışımızın başka bir sebebi bulunmaktadır. Mevlana, insanın daha derin olan bu tabiat özlemini şu şekilde açıklar:

İnsan ilk olarak organik olmayan dünyaya (Cemad mertebesine) geldi ve buradan bitki (Nebâtât) mertebesine geçti.

Yıllarca bitki mertebesine yaşadı ve ikisi arasındaki mücadele dolayısıyla cemad dönemini hatırlamadı.

Ve nebât aleminden hayvâniyyet dönemine geçtiğinde nebât alemi insan tarafından kesinlikle hatırlanmadı.

Ancak bu döneme karşı, özellikle baharda çiçeklerin açıldığı (döneme) içinde taşıdığı bir meyli vardır.

Tıpkı bebeklerin annelerine karşı duydukları ilgi ve istek gibi...

Tanıdığınız yaratıcı, (onu) insanı, hayvani alemde insanlığa sevk ediyordu.

Böylece insan iklimden iklime (bir varlık aleminden bir diğerine) geçerek, akıl, zeka ve kuvvet sahibi olmuştur.

Daha önceki akıllarını (ruhlarını) hiç bir şekilde hatırlamamaktadır. Bu (insani) akıldan da, onun tarafından yapılacak bir göç vardır.

Ki hırs dolu ve sadece kendi çıkarını düşünen bu akıldan kurtulup daha çok olağanüstü olan yüzbin akli müşahede edebilecektir.

Tekrar o uykudan onu uyanıklığa geri getirirler ve insan mevcut durumunu hakir görebilir...

Aynı şekilde uyuyanın rüyası olan dünya da böyledir; uykuda olan onun gerçekte sürüp gideceğini hayal eder.

Ve ansızın Ölüm şafağı doğar ve insan yanlışlık ve fikir karanlığından kurtarılır.

(O zaman) pişmanlıklarına gülüş, o, ebedi kalacağı ikametgahını görünce onu alacaktır.

(Bu yaptığın) şeyin, sadece bu (uyku) aleminde işlenen kötü bir hareket olduğunu düşünmemeye bak...

Bilakis (senin) bu gülüşün Mahşer gününde göz yaşları ve iç çekmeler olacaktır, ey esire zulmeden!

Bu sebeple dünya bir rüya ve bir realitedir. İnsanı daha yüksek ve zengin merhalelere, başka dünyalara hazırlamak için yaratılmıştır. Dünya tam ve mükemmel değildir. Sadece bütüne doğru bir basamaktır.

Allah'ın "Hiçliği"nin parlak bir yüzük ile kuşattığı geniş sahalardan dünyanın toprağına, çiçeklerine, insanın asil ikametgahına indik. Bununla beraber Mevlana'nın dini temaları hayli muğlaktır.

İNSAN: Bu nedenle bir süre insan üzerinde durmak istiyoruz. Bu insan Allah'ın açık "Hiçliği" ile dünyanın olgun ve katılmışlığı arasında dolaşıp durmaktadır. Mevlana'ya göre insan yalnız beden ve ruhdan meydana gelmiş değildir. Mevlana'nın psikolojik analizi daha derinlere gitmektedir. İnsana görünen bir vücut (cism), bir dereceye kadar gizli bir can (ruh), biraz daha gizli olan düşünce (akıl) ile daha fazla gizli, Vahiyden hissesini alan ve sadece Peygamberler ve evliyanın sahip olduğu bir ruh (rûh-ı vahy) verilir. Bu nedenle Mevlana hem modern Materyalizmin ve hem de bazı İlahiyatçılar ve İspiritizmacıların ilgilendikleri sahte ruhçuluğun ve rûh-ı vahyi, sadece kötü ruhun ürünleri olan şeyler gibi çok arzulu ve istekli kabul edenlere karşıdır. Rûh-ı vahy, daha önemli ve ciddi bir şey olup, herkesin idrakinin

ötesindedir. Gerçek ruhi hakikatlere ulaşma eğiliminde olan kimseler, zor ve uzun bir eğitim döneminden geçmek zorundadırlar ve kendi başlarına hareket etme yerine manevi mürside, Peygamber veya Veliye karşı kayıtsız bir itaat göstermelidirler. Böylece biz, Mevlana'nın düşüncesinde hayli hassas bir konuya en azından, bu dünyanın dini hayatıyla ilgisi gözönünde bulundurulduğunda, onun Peygambere atfettiği önemli ve temel role temas etmiş oluyoruz. Mevlana'yı Panteist olarak adlandırma teşebbüsünde bulunulmuştur. Cümlelerinin çoğu, içinde buldukları bütünden alınsalar, gerçekten de onun karışık bir Monizmi (Tevhid anlayışı) ortaya koyduğu anlaşılabilir:

Hepimiz basit ve tek bir cevherdik; hepimiz ötede beride ayaksız ve başsızdık.

Biz tek bir cevherdik, güneş gibi; biz düğümsüz ve safdık, su gibi.

O hoş görünüşlü âli Nur sûret haline gelince, kale burcundaki mazgallı bir siperin gölgeleri gibi sayıca çok oldu.

Sen mancınıkla siperi yık ki, farklılık bu (gölgelerin) arasından yok olabilsin.

Fakat, Allah ile dünyanın şahsen birliği veya bunun sonucu olarak Allah'ın şahsiyetinin sembolleri olarak davranan herhangi bir aracıya ihtiyaç duyulmaksızın ve bütün ruhlar için Allah olma anlamına gelen bir Panteizmi, Mevlana'ya hamletmek mümkün değildir. Mevlana üzerinde Avrupa'nın en büyük otoritesi olan Nicholson da aynı görüşü taşımaktadır. 1923 tarihinde gerçekten şunları yazmıştır: "Şunun farkındayım ki, Mevlana ile ilgili olarak bu hüküm (yani onun bir Panteist olduğu hükmünü inkar etmek), Divan-ı Şems-i Tebriz'deki belirli bazı metinleri okuyan kimselere şüpheli gelebilir. Bu metinlerde O, ilk bakışta Panteistik gelen terimlerle Allah ile birliğini tasvir etmiştir ve ben de, Tasavvuf tarihi hakkında şu andakinden daha az bilgiye sahip olduğum zamanda bu metinleri Panteizm şeklinde anlamıştım."

Ayrıca biz Mevlana'nın Mesnevisi'nde nasıl anti-panteist olan müteselsil yaratma ve helak etme fikrini, ki bununla aktif ve ihtiyari Güç kainatı boyun eğdirir, kabul eder gördüğünü daha önce gördük. Konu, Mevlana'nın insan anlayışı için de geçerlidir: Mevlana, vahiy veya araçlar olmaksızın herkes için eşit derecede mümkün olan herhangi bir ilah derecesine çıkartma konusunda herkesin kolay bir şekilde eşit kalmaya kendisini açık bir şekilde muhalif göstermektedir ve bu anlayış Panteizmin tipik çeşitlerindedir. Mevlana, Mükemmel İnsan (el-İnsanu'l-Kâmil), yani Peygamber veya Veliye önemli bir rol yüklemektedir. Bundan da öte Mesnevi'de ve başka yerlerde, Mevlana için Peygamber veya Velinin tam olarak gerçek insan ve insanlığının geri kalanının yaratılış olarak ikinci derecede olduğu düşüncesini ortaya koyan unsurlar da bulunmaktadır. Sonuç olarak, Mevlana'nın dünya görüşü, hiç bir şekilde Panteizm olarak anlaşılmaz. Ayrıca (Allah-insan, Allah-dünya) şeklinde bir düalizm de değil, ancak Mevlana'nın Allah'ın, Peygamberin

(veya Velinin) ve insanın olmak üzere üç (farklı) dereceyi kabul ettiği göz önünde bulundurulursa, "Trilateralist" olarak adlandırılabilir.

Mevlana'nın bu noktada, Peygamberlerin yararını ortaya koymak için pragmatist bir akıl yürütme yöntemi kullandığını görmek ilgi çekicidir:

Allah, (zihinde sıkıntı veren bir şeyin ürettiği) sıkıntı ve ızdırap anında, hiç bir kıskançlık duygusu ortaya çıkmasını diye (Onunla mahlûkatı arasında) peygamberleri aracı kıldı.

Hiç bir kimse (aşâğılıkla) Allah'ın katında gözden düşmedikçe, kimse Allah'a hiç bir zaman hased etmemiştir.

(Fakat) kendisini onun gibi zanneden, bu sebepten dolayı ona hased eder.

Şimdi, Rasûlün büyüklüğü takarrur edince, (bütün İnananlar tarafından) kabul edildiğinden, kimse (onun) hakkında haset etmez.

Bu nedenle, (Muhammed'den sonra) her devirde bir veli (Onun halifesi olarak hareket etmek üzere) ortaya çıkar; (insanların) imtihanı, kıyamet zamanına kadar devam eder.

Her kimin güzel ahlâkı varsa, o kurtulur; her kimin kalbi sağlam değilse, kırılır.

Öyleyse bu veli, Ömer veya Ali'nin neslinden olsun, (her devirde) ortaya çıkan yaşayan İmam'dır.

O, Mehdi ve Hâdî'dir... O (senden) hem gizli ve hem de senin karşında oturmaktadır.

O, (Muhammed'in) Nuru gibidir ve (Evrensel) Akıl, onun Cebraî'dir; ondan derece olarak aşağıda olan veli, onun lambasıdır (ve ondan aydınlanma alır.)

Allah'ın nurunun yedi yüz perdesi olduğu için... Her hicabın arkasında belirli bir (veli) sınıfının makamı vardır...

Allah, "Allah'ın insanı'nın ağzından başka bir yolla kendisini işittiremez. Allah'ın insanı, Allah'ın birliğinin işaretidir. O, şayet Peygamberin rolü ortadan kaldırılırsa, kaybolacak manevî gerçeğin sembolüdür. O gerçek de şudur: Allah, bağımsız ve belirli oranda da şahsi bir varlıktır ve aşağı yukarı bütün kainatı kaplayan, anlaşılması güç bir cevher değildir. Bunun ahirette nasıl olacağını bilmiyoruz. Belki de Mesnevi ve Divan'ın Panteistik bölümleri, Vasl (Allah ile bir olmak) ve Bekâ (Allah ile kalmak), sadece bir îmâ ve analogi olarak ahirete de uygulanabilir. (Bu bölümler duygusal, heyecan verici olup, objektif bir durumu ifade etmemektedir.) Fakat her halükârda, burada, yeryüzünde bu siperleri yıkabilmek için, kale duvarlarını yıkmak üzere kullanılan büyük kütük, yani Allah'ın şahsiyetinin seçkin sembolü olan Peygamber'de bize sunulan bir güce ihtiyacımız var. Mesnevi'nin bir bölümünde Mevlana şöyle söyler:

Allah'tan ilham alan kimse... her ne buyurursa, doğruluğun ta kendisi odur.

Şayet (manevi) hayatı ihsan edenin öldürmesi gerekirse, bu caizdir; o, (Allah'ın) halifesidir ve onun eli, Allah'ın elidir.

İsmail gibi, onun huzurunda başını eğ; sevinçle ve gülererek onun hançeri önünde canını ver!

Mevlana'nın kendisiyle Allah'a hitab ettiği "Sen", çoğu kez, özellikle Divan'da gözle görülür şahıs olan Mürşide (Şems-i Tebrizi'nin durumunda olduğu gibi) daha uygun bir şekilde hitap edilen "Sen" dir.

Mevlana'ya göre Veliyi Peygamberden ayıran unsur şu gerçektir: Veli, Tanrının insan ile doğrudan diyalogu şeklindeki ameli bir ihtiyaçtan doğar. Veli, hayatlarını bir mesaj ve Hz. Musa, İsa ve Hz. Muhammed'e gösterilen saygı ve hürmet olarak ortaya koyan insanların tecrübelerini tekrar canlandırma arzusundan ortaya çıkmıştır. Veli, ayrı ayrı varlıklar olarak Allah ile insan arasındaki diyalektiklerin kıyamet gününe kadar süreceğine dair canlı taahhüddür. Diğer taraftan Peygamber dini cemiyetin kurucusudur: Kanunu (Şeriatı) getirir ve yürürlüğe koyar; Veli, tarikatın (aşağı yukarı gizemli bir özelliğe sahip mistik kardeşlik, gördüğümüz gibi Mevlana kendi tarikatını kurmuştur) kurucusudur. Ölümünden sonra, zamanının peygamberini ve Peygamberin vekilini takip eden kimseye, vecd halinde dünyada bile elde edilebilecek olan Hakikati (bizzat hakikatı, Allah'ın gerçek hakikatını), tefekküre izin verilir. Fakat iyi işler ve dini ibadetin zahiri normlarına itaat, mutasavvıfın gözardı edemeyeceği ve hakir göremeyeceği kıymetli bir şeydir. Bu noktada Mevlana oldukça samimidir ve sözünü sakınmaz:

Şayet manevi açıklama yeterli olsaydı, dünyanın yaratılışı boş ve manasız olurdu.

Şayet aşk sadece tefekkür ve gerçeklik olsaydı, oruç ve namazının şekli mevcut olmazdı.

Sevgililerin birbirlerine aşk konusundaki hediyeleri sûretlerden başka bir şey değildir.

(Fakat maksat şudur) belki hediyeler kalblerde gizli olan aşk duygularına şahitlik edebilirler.

Bu sebeple insanın zahiri ahlâkî davranışlarının değeri kesinlikle hiçe sayılmaz. Burada biz hür irade konusunda ilgi çekici bir meseleye temas edeceğiz.

Mevlana bu problemi nasıl görüyor? Ona göre Allah, daha önce de gördüğümüz gibi, öyle güçlüdür ki, sadece Onun dilemesiyle ateş suya dönüşür, Musa Firavun olur veya da tersi.

Mevlana'ya göre ahlak, bir kimsenin düşünebileceğinden daha fazla amellere yansır. Hür irade konusunun anahtarı Mesnevi'nin 3. kitabında oldukça az bilinen önemli bir metinde bulunur:

Senin yaratışına (sun'una), hem şükür ve hem de sabır (anında) aşığım, nasıl kafir gibi senin yaptığına (masnu') aşık olurum?

Allah'ın yaratışını seven muhteremdir; O'nun Masnuunu seven ise kafirdir.

Mevlana bundan sonra Hz. Peygamber'e atfedilen birbirine muhalif iki hadisi, derin bir duyguyla yorumlamaya devam eder. Bu hadisler şunlardır: "Küfre rıza küfürdür" ve "Takdirime razı olmayan benden başka bir İlah arasın."

Bu küfür takdir edilmiş bir şeydir, Kazâ değildir; bu inkar kesinlikle Kaza'nın bir eseridir.

Bu sebepten Efendi, Kaza'yı takdir edilmişten ayır ki, senin müşkilin derhal giderilsin.

Küfür, cahilliktir ve inkarın takdir edilmesi ise bilgidir.

Yazının çirkinliği nakkaşın çirkinliği değildir, bilakis onun tarafından çirkinin sergilenmesidir.

Allah, tabiri caizse, Sanatkâr-Allah'tır. Çirkin ve kötüyü kendi hizmetine alır ve onunla hikmeti, ruhun daha yüksek mertebesinde yatan sırları meydana getirir. Mevlana'nın Hür İrade anlayışını anlayabilmek için, bir kimse bu noktadan (tabiatın tanılaştırılması Panteizm'den oldukça farklı noktadan) başlamak zorundadır. İlk bakışta Mevlana, insan davranışı hakkındaki açık ifadesinde oldukça aşırı ve Kaderci olarak başlar:

Bizler çeng denilen saz gibiyiz, ve Sen mızrap ile onu çalıyorsun: figan ve inleme bizden değil, onu yapan Sensin.

Bizler fülüt gibiyiz, bizdeki müzik Senden; bizler dağ gibiyiz ve bizdeki yankı Senden.

Bizler zafer ve mağlubiyette birleşen satranç taşları gibiyiz: Galibiyet ve yenilgimiz Senden, ey nitelikleri sevimli ve güzel olan.

Bizler hepimiz aslanlarız, fakat bayraktaki aslanlar: rüzgar sebebiyle onlar ileri ve geri koşup duruyorlar.

Onların bir hareketi görünür, fakat rüzgar görünmez.

Şayet bir oku fırlatırsak (atarsak), bu hareket bizden değil: bizler sadece bir yayız, ve okun atıcısı Allah'tır.

Fakat Mevlana bundan sonra psikolojik bir vukufu şunları kaydeder:

İstek ve hevesin olan her harekette sen açık bir şekilde kendinin (onu yapma) gücünün bilincindeşin.

Buna karşılık istek ve arzun olmayan her hareket hususunda ise Cebri oluyor ve "Bu Allah'tandır" diyorsun.

Peygamberler, bu dünyanın işleri konusunda Cebri'dirler, halbuki kafirler gelecek dünyanın işleri konusunda Cebri'dirler.

Bu sebeple bilinçli bir şekilde Allah'ın tarafını tutan ve avamın Cebr (Kaderden ziyade icbar) dediğini kabul eden -ve insanlar da böyle yapar, zira onlar, Allah'ın, sanatkarın arzu dolu isteğiyle hareket ettiğini anlayamazlar- en serbest insandır, bu durumda herhangi bir cebirden söz edilemez. Aksine bu insan, Allah gibi aktif ve güçlü olur:

(Onun yükünü) taşır mısın? O da senin yukarıya taşınmana sebep olacak.

(Onun emirlerini) alır mısın? O da senin (Onun himayesine) alınmanı sağlayacak.

Onun emrini kabul edersen Onun konuşmacısı olacaksın, (bu sebeple) (Onunla) bir olmayı (vuslatı) ararsan buradan sonra Onunla bir olacaksın.

Hür irade (kudret), (Allah'a) ihsanı dolayısıyla teşekkür etme çabasıdır: senin Cebirciliğin Onun ihsanını inkar etmektir.

(Serbest bir şekilde hareket etme) gücüne teşekkür senin gücünü artırır; Cebircilik ise (İlahi) bir bağış olan serbest iradeyi senin elinden alır.

Gayret yolunda ayağını kıran kimseye Burak geldi ve O da Ona bindi ve (sürüp gitti)...

Şimdiye kadar Hakk'dan emir alıyordu, bundan böyle (Hakk'ın) emirlerini insanlara o ulaştırıyor.

Şimdiye kadar yıldızlar onu etkiliyordu, bundan böyle O, yıldızların hükümdarıdır.

Bu sebepten hürriyet, Mevlana için bir amaç değil, ancak aktif gücün elle-
rindeki bir alettir. Sadece bu fenomenlar dünyasında herhangi bir değeri vardır; bir yolunu bulup faaliyet yoluyla bu dünyayı harap edebilir ve sonra Allah'ın kulunun yüce hürriyetinin ulvi ve ilahi bir güce dönüştüğü daha yüksek dünyalarda, hürriyet ve kulluğun yüce ülkesinde doğabilir. Bunun yanısıra Mesnevi'de, oldukça çok sayıda Evliya (en azından kısmen de olsa kesinlikle bu dünyada da bu "güç" ü elde eden kimselerdir) menkıbeleri vardır. Fakat, bu harikulade haller, esas olarak daima te'vil edilmektedir; kelimenin genel anlamıyla onlar mucize değildiler, zira ruhen aydınlanmış onun için fenomen dünyası oldukça kararsız, fani, değersiz ve istenilen şekilde değişebilir.

Mevlana'nın Allah, Kainat ve İnsan ile kısmen temas ettiğim konulardan çıkan sonuçlar çeşitli ve giriftir. Bütün psikolojik fikirler ve dini inançlar konusunda hoşgörülü olacağım. Bu, daima, herşeyin eşit olarak doğru ve yanlış olmasından hareketle, yine herşeyi iyi olarak gören kimselerin çok basit toleransından daha karmaşık ve daha derin bir şekilde anlaşılan bir toleransdır.

Dünyadaki her şey haktır diyen ahmaktır; ve hepsi batıldır diyen de şakidir.

Peygamberlerle alış-veriş yapanlar kazanmışlardır; boya ve güzel koku (dünyalık gösterişler) ile ticaret yapanlar ise kör ve sefillerdir.

Mevlana'nın Allah, Kainat ve İnsan kavramlarının mantıklı diğer bir neticesi de onun ruhi haz ve ümit duygusudur ki bu, verilenle, yani geçmiş, faaliyet sahası dar varlık olmakla yetinmeyen, fakat Allah'ın yaratıcı faaliyeti, geleceğin gözle görülmeyen zenginlikleri üzerinde yoğunlaşan Mevlana'nın bir karakteristiği olmalıdır.

Nar alacaksın güldüğü zaman (kabuk yarıkları açık olduğunda) al ki, onun bu açıklığı sana çekirdekleri hakkında bilgi versin.

Onun gülüşü ne mübarektir, zira ağız vasıtasıyla kalbi gösterir, tıpkı ruhun mücevher kutusundaki inci gibi.

Lâlenin gülüşü mukaddes değildir, onun ağzından kalbinin karanlığı ortaya çıkmıştır.

Gülen nar, bahçeyi de güldürür (canlandırır ve tomurcuklandırır); (mübarek) insanlarla dostluk seni onlardan birisi yapar.

Mübarek olanların aşkını ruhuna bir bitki gibi dik. Kalpleri iyi olanların muhabbeti dışında (hiç bir şeye) gönül verme.

Ümitsizlik tarafına gitme; ümitler vardır. Karanlık yönünde gitme; güneşler vardır.

Mevlana'nın dünyasında bir hata bulunursa şüphesiz bu, şu gerçekte yatar: Mevlana bizim, dinin sosyal çehresi diyebileceğimiz konuya çok az dikkat çekmektedir. Mevlana'nın bütün şiiri, bana göre, esas olarak herşeyden önce fert olarak anlaşılan insanın ruhi güvenliği merkezlidir. Güvenlik, hakikatte, sadece materyalist bir anlamda değil (Mevlana'ya göre Cennet ve Cehennem ruhi hayatın gerçek safhalarıdır), ancak bununla beraber, ferdin güvenliği yani dünyada Allah'ın hakimiyetini tesis etme yolundaki dini bir mücadeleden ziyade dünyadan bir ayrılma şeklinde ele alınmalıdır. Mevlana'nın Peygamber ile Veli arasındaki ayrımı, gördüğümüz gibi, tamamen faydacı bir nitelik taşımaktadır. Halbuki bana göre bu konu daha derindir ve Pakistanlı mutasavvıf İkbâl'den nakledilen kısa cümlelerden başka bir yerde daha iyi ifade edilemezdi: "Arabistanlı Muhammed en yüksek Semaya yükseldi ve geri döndü. Allah'a yemin ederim ki, ben bu noktaya ulaşıyordum asla geri dönmezdim." Velinin aksine Peygamber, kurumlar kurmak, yeni topluluklar ve gelenekler tesis etmek için kanunlar ortaya koymak üzere yeryüzüne geri gelir. O, "ferdî ruhların kurtarıcısı"ndan ziyade "insanların çobanı"dır. Temel olarak İbrahim, Musa, İsa ve Hz. Muhammed Mevlana için, yeni bir dünyanın görünen yaratılışından insanın ruhunu kurtarmak için rehberliklerini sunan büyük Aziz insanlardır.

Fakat Mevlana'nın dini öğretisini, dinin sosyal boyutunu genişletme düşüncesini ihtiva eden başlı başına bir giriş olarak anlarsak, giriş olarak bu taktirde maksat, insanın ruhunu arıtmaktır ki, bu durumda dini değeri halâ yüksek seviyede kalacaktır. Burada, Mevlana'nın şiirinin oldukça kısa antolojisini, hastanın araştırdığı ve uzun bir dini eğitimin kalbi saf hale getirdiği ve sonunda "Allah'ın değerli evi" haline geldiği meşhur "Kalp Kasidesi" üzerinde düşünmesini teklif ederek kapatıyorum:

İsimlerin ve hırbirşeyin eserinin olmadığı bir zamanda ben vardım.

Ebedi arkadaşın saçının tutamı gerçeğin tek izi idi, ve tek nesne Allah'tı.

Ve bütün eşya ve isimler benim ve bizin olmadığı ebediyet anında benden akıp zuhur etti.

Ve İsa henüz Meryem'in bağrında uyanık bir halde değilken, o en eski ve esaslı anda Allah'ın huzurunda diz çöktüm.

Baştan sonuna kadar Haç'ı geçtim ve bütün Nasıra şehrindeki hristiyanları tanıdım, fakat O, haç üzerinde değildi.

Eski münzevi tapınağı Pagoda'ya gittim: fakat orada Ondan bana hiç bir ışık parlamadı.

Sonra araştırmamı Kabe'ye doğru yönelttim, halbuki genç ve yaşlının buluşma noktasında hiçbir şey bulunmadı.

Oradan Herat'a ve sonra Kandar'a, yüksek ve alçağı araştırarak gittim: Eyvah! O orada da değildi.

Ve dünyanın sınırlarındaki Kaf dağının zirvesine tırmanma cür'etinde bulunmaya karar verdim, fakat ebedi Anka kuşunun hiçbir izi yoktu.

Ve sonra soruları Jasper Masasına ve Allah'ın Kalemine arzettim, ne var ki ikisi de sessiz kaldılar ve konuşmadılar.

Ve sadece Allah'ı görmeye düşkün olan gözüm, hiç bir yerde Allah'a yabancı olan şekil ve mahiyetlerden başka bir şey bulmadı.

Ve sonunda dik bakışlarımı kalbe yönelttim ve orada Onu gördüm, O, oradan başka hiçbir yerde değildi.

Ve hakikatte zihnim o kadar karıştı, o kadar şaşardım, ve mest oldum ki, benliğim asla tekrar ortaya çıkmadı.

Artık ben değildim!

DİPNOT

- * The Religious Thought of Maulana Jalalüd Din Rumî, İQBAL, A Journal of the Bazm-ı Iqbal. C. 13, sayı: 3, Lahor 1965